

VILTĖ MIGONYTĖ-PETRULIENĖ

Weekendų miestai ir priemiesčiai

KAIP BUVO KURIAMI MODERNŪS KURORTAI
TARPUKARIO (1918–1940) LIETUVOJE

Viltė Migonytė-Petrulienė

Weekendų
miestai ir
priemiesčiai

Kaip buvo kuriami modernūs kurortai
tarpukario (1918–1940) Lietuvoje

MONOGRAFIJA

| LAPAS |

Moksliniai recenzentai

prof. dr. Marija Drėmaitė (Vilniaus universitetas)
prof. dr. Vasilijus Safronovas (Klaipėdos universitetas)
prof. dr. Rasa Žukienė (Vytauto Didžiojo universitetas)

Redaktorė

Dangė Vitkienė

Korektorės

Indrė Arbačiauskienė, Asta Bartkevičiūtė

Dizaineris

Jurgis Griškevičius

Maketavo

Kontis Šatūnas

Projekto vadovė

Barbora Kavaliauskaitė

Leidyklos redaktorės

Monika Gimbutaitė, Ūla Ambrasaitė

Projekto finansuoja

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Mokslo monografija apsvaistyta ir rekomenduota leidybai
Vytauto Didžiojo universiteto Menotyros katedros posėdyje
2020 m. birželio 26 d. (protokolo Nr. 7), Menų fakulteto
tarybos posėdyje 2020 m. birželio 30 d. (protokolo Nr. 92).

ISBN 978-609-8198-46-1

Visos teisės saugomos

© Viltė Migonytė-Petruilienė

© Leidykla LAPAS

Skiriu savo šeimai

PRIEŠ IŠVYKSTANT. PROLOGAS 11

ĮVADAS. TRUMPA MODERNAUS
KURORTO PRIEŠISTORĖ 25

Pirma stotelė.
LIETUVOS KURORTŲ (AT)GIMIMAS 53

Kurortų atgaivinimas *de facto* 1918–1932 m. 57

Sveikatingumo kurortų atkūrimas. Birštonas ir Likėnai 61

Pramogavimo vizijos tąsa Palangoje 72

Neoficialūs kurortai: rekreacinio tinklo užuomazgos
tarpukario Lietuvoje 79

Etapas *de jure*. Kurortų raida 1932–1940 m. 86

Birštono ir Likėnų modernizavimas 94

Kurortinės idėjos tęstinumas istorinėje Palangos dalyje 104

Regioninio lygmens kurortų plėtra 110

Antra stotelė.
KURORTAS – PRAMOGŲ ERDVĖ 133

Trečiosios erdvės architektūra: pramoginis laisvalaikis
kurortuose 134

Kurhauzai 134

Atskiri prekybos ir laisvalaikio objektai 145

Pliažų infrastruktūra 157

Dekoratyvus kurortiškumas vilų stiliaus architektūroje 170

Modernumo ir dekoratyvumo jungtis Birštono ir

Palangos vilose 175

Stilistinių elementų įvairovė mažesniųjų kurortų vilų
architektūroje 201

Trečia stotelė. SANATORIJOS IR GYDYKLOS KAIP SOCIALINIS PROJEKTAS	227
Raudonojo Kryžiaus ir Kovai su tuberkulioze draugijų sanatorijos ir gydyklos	232
Privačių iniciatyvų ir Kauno miesto ligonių kasos gydomosios funkcijos pastatai	245
Kitų sąjungų ir draugijų sanatorijos ir poilsio namai	264
Ketvirta stotelė – beveik namie. PRIVATAUS GYVENIMO ARCHITEKTŪRA KURORTUOSE	277
Būsto modernizavimo idėjos tarpukariu	279
Kurortų gyvenamieji namai: tarp miesto ir kaimo	292
SUGRĮŽUS. EPILOGAS	313
Nuorodos	317
Šaltiniai ir literatūra	359
Asmenvardžių rodyklė	385
Vietovardžių rodyklė	395

*Pasakyk man, ar neteko vaikštinejant po
miestą pastebėti, kad vieni trobesiai nebylūs,
kiti – kalba, o treči – net dainuoja?*

Paul Valéry¹

Prieš išvykstant. Prologas

Kiek daugiau nei prieš šimtą metų apie vieną kurortų rašyta, kad daugybė miestiečių kasdien susirinkdavo maudytis abiejuose upės krantuose, o išsimaudęs kiekvienas elgėsi kaip tinkamas. Vienas rausė pakrantės smėlį ir kaitinosi saulėje, kitas dviračiu važinėjosi po pievą, trečias – atsigabėjęs sporto įrankius mankštinosi gretimuose laukuose, nors šie buvo užtvirti, dar kitas, nešinas lagaminais, negrabiai sulindęs į rugių paunksmes, valgė. Buvo ir tokių, kurie tuose rugiuose atlikinėjo paprasčiausius gamtos reikalus ir kai ką daugiau². Žinoma, po kelerių metų, 1937-aisiais, savivaldybė informavo, kad „maudymosi sezono metu ten jau lankosi specialus sargas, kuris valo krantą nuo šiukšlių ir prižiūri tvarką“³. Praėjus kiek mažiau nei šimtmečiui, varta sutikti, panašumų rastume ir šiandieniuose kurortuose bei kurortaujančiųjų ritualuose. Todėl laikykime šį pasakojimą simboliškai jau beveik visą amžių trunkančios kelionės į modernias poilsivietes pradžia.

Kurortai yra palyginti nesenas Lietuvos miestų raidos reiškinys. Jų ištakas susijusios su XIX a. pabaigoje užgimusiu ir XX a. pradžioje paspartėjusiu modernios laisvalaikio kultūros formavimosi procesu. Poilsio miestų ir priemiesčių aplinkos vystymąsi bei populiarumą Lietuvoje XIX a. antroje pusėje pirmiausia paskatino kintančios socialinės aplinkybės. Jos susijusios su amžių sandūroje vykusiais mokslo ir technologijų pažangos procesais⁴, lėmusiais materialinių gyvenimo sąlygų ir dvasinių vertybių kaitą. Visuomeninio – tiek fizine, tiek mentaline prasme – gyvenimo kokybės progresas kiekvienam atvėrė

galimybę skirti daugiau laiko poilsiui, pažinimui ir pramogoms, pažadu ėmė reikštis rafinuotas laisvalaikio kultūros kultas.

Patirti teigiamą „gydančių prisiminimų“ būseną kurortinėje aplinkoje tapo vienu didžiausių tarpukario Lietuvos visuomenės troškimų. Buržuazijos skanėstas buvo įperkamas kone visiems. Tiesa, racionalizacija įgavo praktinį pavidalą ir projektuojant kurortinę aplinką. Kaip rašyta 1936 m. *Dienoje*, „svarbiausia, kad su viskuo: su sklypu, su statyba, baldais, įrengimais, atskiru trobesiu sandėliui – viskas vos keletą tūkstančių kainuoja! <...> Kiekvienas gali būti vilos savininku.“⁵ Poilsiaavimo reiškinį lydėjo vakarietiško pasaulio atributai, tapę nuoroda į modernaus ir nepriklausomo XX a. nuotykiautojo bei svajotojo portretą. Specializuotuose kurortų leidiniuose reklamuotas sveikas ir seksualus kūnas moderniškais maudymosi kostiumais, konjakas ir cigarai, šampūnas „Pixavon“, gėlių odekolonai „Triple-Extra“, šokoladas „Tobler“, pramoginė programa kurhauzuose, o kiekvieną sezoną skelbtas geriausių *weekendų* priemiesčių sąrašas bei *interview* su žymiais poilsiautojais⁶ kėlė Lietuvos kurortų prestižą ir rodė visuomenės ekonominį augimą, kūrė kosmopolitiškos realybės viziją, kuri sėkmingai skleidėsi iki pat Antrojo pasaulinio karo.

Kaip žinia, pirmąjį šiandienės Nepriklausomybės dešimtmetį kurortinė aplinka išgyveno nelengvą transformacijų laiką po Lietuvos miestų ir priemiesčių vaizdą bei laisvalaikio įpročius gerokai iškreipusio okupacijos penkiasdešimtmečio. Didesniuose kurortuose dėl prarasto visasąjunginio statuso drastiškai sumažėjo poilsiautojų, didžioji dalis pastatų ištuštėjo ir ilgainiui virto vaiduokliais, išaugo nedarbo lygis.

Dar prieš didįjį europinių fondų ir steigiamų franšizių bumą visus šiuos veiksnius teko iš arti pažinti Druskininkuose, nuo vaikystės tapusiuose mano *weekendų* namais. Istoriniame miestelio centre didžiausio kurortinės architektūros sprogimo, prasidėjusio šeštojo dešimtmečio pabaigoje–septintojo dešimtmečio pradžioje, palikimas – monolitinės „Nemuno“ (archit. Erdvilas Tamoševičius, Povilas Adomaitis, 1972) ar „Lietuvos“ (archit. Aleksandras Aronas, Vytautas Balčiūnas, Arūnas Paslaitis ir kiti, 1973) sanatorijos, postmodernių formų Fizioterapijos gydyklų (archit. Romualdas ir

cp 785

Pliažas

1 nr. Lietuvos kurortų žurnalas 1 m.

Redakcijos ir administracijos adresas: Palanga, Vilia „Basė“. Telefonas 31
Skelbimų kaina: tekste petito eilutė 1,50 lt., skelbimų skyriuj 1 litas

Palanga, 1931 m. birželio mėn. 28 d.

„Auk-
sinė
žuvelė“

Lietuvos TSR
VALSTYBINĖ
BIBLIOTEK

P 25112

Vila „Radium“ Druskininkuose, XX a. pr., nežinomas fotografas. KTU ASI archyvas

Kurorto valdybos pastatas Druskininkuose, 1920–1939, nežinomas fotografas. LNA, 1-C-209

Fizioterapijos gydyklos Druskininkuose, archit. Romualdas ir Aušra Šilinskai, 1981, nežinomas fotografas. KTU ASI archyvas

Vila „Giedrė“ Kulautuvoje, XX a. pr., nežinomas fotografas. Algirdo Marazo rinkinys

Vila „Giedrė“ Kulautuvoje po gaisro, 2018, fot. Tomas Pabedinskas

Aušra Šilinskai, 1981) ir kiti kompleksai – atsidūrė miesto valdytojų dėmesio centre. Jų rekonstrukcijos ir pritaikymo naujai kurorto vizijai sumanymai palaiapsniui įgavo pagreitį, daugeliu atvejų neapmąstant autentiško XIX a. pabaigos–XX a. pradžios kurortinės architektūros sluoksnio, o neretai ir visai jį pamirštant. Šios aplinkybės tapo lemiamomis formuojant asmeninį profesinį interesą – domėjimąsi kurortine architektūra, jos istorine praeitimi ir reikšmingumu kuriant laisvalaikio ir pramogų miestus bei jų turinį šiuolaikiniam nuotykiautojui ir svajotojui.

Augančiu susidomėjimu Lietuvos tarpukario kurortinės architektūros tyrinėjimais 2012 m. patikėjo šviesios atminties Vytauto Didžiojo universiteto Menų fakulteto profesorė Nijolė Lukšionytė, iki 2014-ųjų vadovavusi mano disertacijai „Lietuvos tarpukario (1918–1940) kurortų architektūra kaip modernėjančios visuomenės reiškinys“. Profesorės patirtis ir klasikinės metodologinės prieigos padėjo mokytis į pastatą žvelgti struktūriškai, ieškoti formos ir stiliaus elementų ištakų, domėtis paveldosauginiais aspektais, ypač medžio architektūroje, atpažinti autentiškus fragmentus *in situ*. Esu dėkinga ir Vytauto Didžiojo universiteto Menų fakulteto profesorei Rasutei Žukienei, 2014–2016 m. buvusiai mano moksline vadove ir sustiprinusiai nuomonę apie kontekstualesnį požiūrį tyrinėjant architektūrą. Taip ši disertacijos pagrindu rengiama monografija buvo plačiau susieta su modernėjančia tarpukario visuomene, stiliaus ir formos analizė praplėsta sociokultūrinėmis nuorodomis, be siekio pateikti išsamų kurortų pastatų sąvadą, o veikiau pristatyti fenomeną per tam tikrus charakteringus pavyzdžius. Tiesa, Druskininkai, tarpukariu Lenkijos teritorijos dalis, į akiratį pateko tik fragmentiškai, lyginant Lietuvos kurortus su kaimyninių šalių pavyzdžiais.

Tyrinėjant paaiškėjo, kad Lietuvos tarpukario architektūros analizė atidengia reikšmingas istorinės praeities įtakas ir valstybės lūkesčius. Pastarieji visos šalies, ir kurortų, architektūroje stiprino tautinio pasididžiavimo jausmą, išreikštą per modernumą. Kurortinės erdvės tyrimas atskleidžia ir kurortų vaidmenį modernėjančioje visuomenėje, yra svarbus kaip vienas jos šviesėjimo raidos aspektų,

atspindi bendrą socialinio, kultūrinio ir dvasinio susivokimo būseną Nepriklausomybę paskelbusioje šalyje.

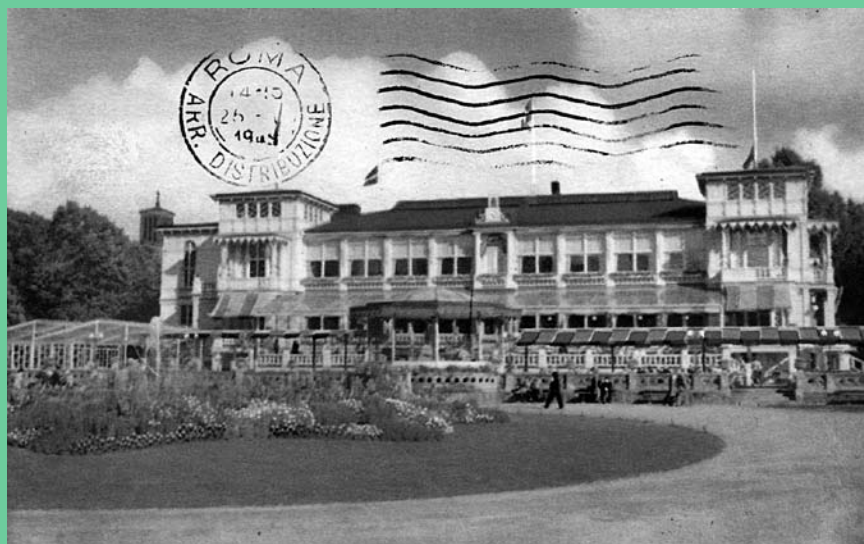
Modernios laisvalaikio aplinkos analizė tapo aktuali ir kaip mokslinio tyrimo objektas, ir kaip šiandienos kultūrinių procesų dalis. Tarpukario tyrinėjimus skatina neseniai minėtas Lietuvos Nepriklausomybės šimtmetis ir tris atkurtos Nepriklausomybės dešimtmečius vykę svarbūs valstybės kūrimo procesai. Kadangi didžioji dalis kurortinės architektūros objektų mediniai, būtina įvertinti šios statybinės medžiagos trapumo aspektą ir būtinybę paspartinti dokumentavimą. Tokio pobūdžio studijos reikalingos ir dėl šiandien nenumaldomai augančių rekreacinių poreikių, deja, neretai lemiančių skausmingus istoriškai susiklosčiusios aplinkos praradimus.

XX a. antrojo–ketvirtojo dešimtmečio kurortų (Birštono, Palangos) bei kurortinį statusą turėjusių vietovių (Likėnų (Smardonės)⁷, Lampėdžių, Kulautuvos, Kačerginės, Aukštosios Panemunės, Kuršių nerijos gyvenviečių ir kt.) architektūra yra svarbi statybinio ir kultūrinio palikimo dalis, nes tokie objektai įprasmina vietovę, suteikia jai įvairovės bei vizualinio savitumo, yra jos socialinės raidos ir kultūrinės vertės liudytojais⁸. Tačiau iki šiol panašaus pobūdžio studijos, kurortus pristatančios kaip bendrų socialinių ir kultūrinių procesų dalį, lieka XX a. architektūros istorijos tyrimų parašėse.

Kurortų architektūra – labai svarbi paveldo dalis, padedanti suvokti architektūrinės raidos ypatybes ne tik Lietuvoje, bet ir visame Baltijos pakrantės regione bei kitose šalyse. Jų įtaka, ypač Lenkijos, Latvijos, Vokietijos, Šveicarijos ir Rusijos, labai stipri mūsų šalies kurortų architektūroje. Nors laisvalaikio tradicijos ir poilsio aplinka Lietuvoje pradėjo formuotis XIX ir XX a. sandūroje, didžioji dalis reikšmingų, su modernia poilsio kultūra sietinų kurortinių pastatų (kurhauzų, paviljonų, viešbučių, sanatorijų, pensijų, gydyklų ir pan.), kuriuos įkvėpė istoriniai stiliai, vietos tradicija bei modernioji mintis, buvo pastatyti tarpukariu. Šio laiko kurortų architektūra egzistuoja tame pačiame areale kaip ir kita profesionali tarpukario architektūra, o jos specifinė stilistika ir tipologija turi daug sąsajų su bendra Europos poilsio kultūra.

Viešbutis „Waldlust“ Froidenštate, Vokietijoje, atvirukas, XIX a. pab.–XX a. pr., nežinomas fotografas. Viltės Migonytės-Petrulienės rinkinys

Restoranas Geteborge, Švedijoje, atvirukas, XIX a. pab.–XX a. pr., nežinomas fotografas. Viltės Migonytės-Petrulienės rinkinys

Paviljonas (kioskas) Reimso parke, Prancūzijoje (Viši ir Nicoje tokie pastatai buvo vadinami kazino), atvirukas, XX a. pr., nežinomas fotografas. Viltės Migonytės-Petruilienės rinkinys

Pensionas „Elena“ Fiudži (Fiuggi) mieste Italijoje, atvirukas, 1924, nežinomas fotografas. Viltės Migonytės-Petruilienės rinkinys

Rengdama monografiją daugiausia rėmiausi Lietuvos centrinio valstybės archyvo lobynais ir tik palyginti nedidele dalimi Europos ir pasaulio kurortų istoriją pristatančiais šaltiniais. Jie pasirodė neišsemiami, todėl prie knygoje keliamų klausimų, tikiuosi, dar ne kartą pavyks sugrįžti. Tad kaip, keičiantis tradicinei mąstysenai, t. y. praturtinant kasdienį gyvenimą naujomis veiklos formomis, ypač susijusiomis su poilsiavimu, pramogavimu ir sveikatinimu, plečiasi architektūros formų ir tipų įvairovė? Ir *vice versa* – ką naujai besiformuojanti fizinė aplinka byloja apie to meto visuomenę ir besiilsintį žmogų? Tikiu, kad daugelyje sąsajų atpažinsime ir šiandienį vasarotoją – save. Pakeliaukime.

Mūsų laikais proto darbininkai be nuolatinio didesnio periodinio atilsio nebegali beapsieiti. Kasdieninis proto darbas iščiulpia protines ir fizines jėgas. Dėl to vasaravimo ir atilsio reikalas yra būtinas, kad mūsų jėgos būtų išlaikytos kūrybiniam darbui reikalingoje lygsvaroje. Šitas bendras vasaravimo ir poilsio pripažinimas dar neišpėja visiškos jų prasmės. Pilna vasaravimo ir atilsio prasmė tegali būti atsiekta tik tada, kai:

1. rekreacija vyks mūsų laikams tinkamose aplinkybėse. <...> Kūrybos pagrindas yra ramybė. Atilsio pagrindas taip pat ramybė. Didžiausia ramybė yra sodžiuje ir kurortuose, vasarvietėse. Tad ir vasaravimas bei protinis atilsis turi vykti sodžiuje, vasarvietėje.

2. bus pasirinktos individualybę atitinkančios poilsio vietos. <...> Čia „vidaus balsas“ yra geriausias padėjėjas: vienam jis patars vykti į sodžiu, kitam – į pušynais gausingas vasarvietes, trečiam – jūros ar ežerų maudykles, ketvirtam – į kalnynus, smėlynus etc.

3. bus parodyta rekreacijai bendroji valia. <...> Čia reikia turėti drąsos pažinti savo nuovargio rūšiai ir pažinus pagal ją ieškoti poilsio.

Be šitų labiau psichologinių sėkmingo atilsio sąlygų būtinai yra reikalingos natūralinės ir techninės: tinkama gamta ir tinkamos vasarvietės bei kurortai.⁹

Įvadas. Trumpa modernaus kurorto priešistorė

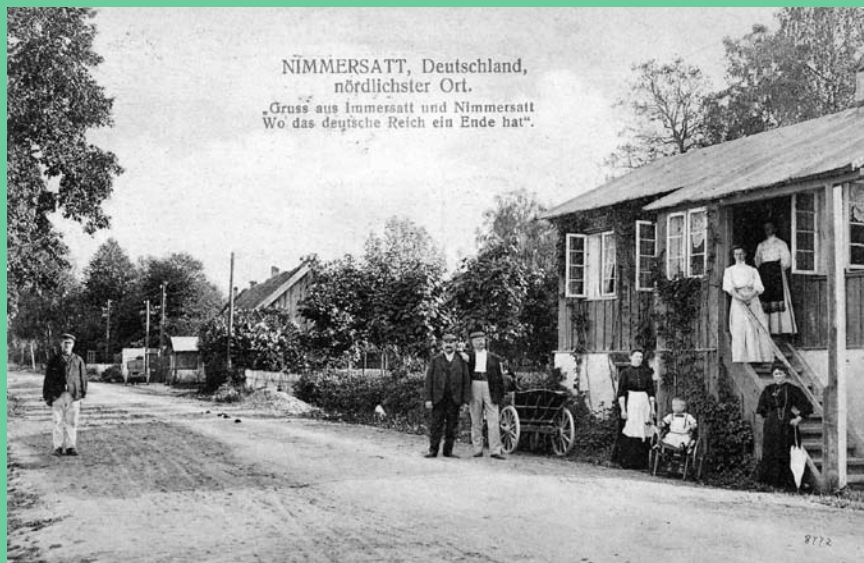
Modernus kurortas – tai savitas architektūrinis ir urbanistinis fenomenas, įkūnijantis XX a. pradžios miestietiško gyvenimo transformacijas. Kurortavimo ištakų galima ieškoti gerokai anksčiau, dar XV–XVII a., kai „Europoje pradeda formuotis laisvalaikio kultūra“¹⁰, ar netgi Egipto, Graikijos ir Senovės Romos kultūrose, tačiau monografijoje kurortas analizuojamas kaip reiškiny, susijęs su urbanistinėmis, architektūrinėmis ir socialinėmis modernizmo (angl. *Modern Movement*) idėjomis bei jų reprezentacijomis tarpukario Lietuvoje. Knygoje laikomasi prielaidos, kad šio laikotarpio modernus kurortas atspindi bendrus XX a. pradžios architektūrinės aplinkos formavimo pokyčius, inspiracijas ir ypač orientaciją į socialinį lygiateisiškumą. Jei modernioje gyvenamojoje aplinkoje svarbiausia saulės šviesa, grynas oras ir kiti biologiniai poreikiai, tai, anot modernizmo populiarios Catherine Bauer, „negalime sutikti, kad mažesnes pajamas gaunanti šeima kvėpuotų tik pusę tiek, turėtų tik pusę tiek vandens, o vaikai naudotųsi tik puse žaidimų aikštelės“¹¹. Šis pamatinis modernizmo imperatyvas nubrėžia ir kurortinės aplinkos tikslus. Taigi XX a. pradžioje kurortinė aplinka – kurios varikliu išlieka pramogos ir sveikatinimas – tampa ne tik visuomenės elitui skirta erdve, bet ir būtinu bei plačiai prieinamu miestieško gyvenimo elementu.

Urbanistinės gyvensenos pokyčiai išryškėja dar XIX a., sparčiai augant miestams ir kartu blogėjant gyvenimo kokybei. Chaotiškai ir intensyviai užstatytos miestų gatvės tampa „įvairiausių socialinių blogybių šaltiniu, biologinio regreso ir potencialių politinių nestabilumų

vieta¹². Natūralus atsakas į visuotinę problemą – miesto vaidmens, o kartu ir urbanistikos permąstymas. Sprendžiant naujus miesto planavimo iššūkius, priimami ne tik beprecedenčiai infrastruktūros problemų (kanalizacijos, vandentiekio, transporto ir kiti) sprendimai, bet ir ieškoma naujų gyvenimo mieste modelių, kurie užtikrintų socialinį stabilumą. Miesto planavimas pradamas suvokti „kaip visuomenės edukacijos instrumentas“¹³. Savita šių procesų kulminacija galima laikyti 1902 m. Ebenezerio Howardo suformuluotą miesto-sodo (angl. *Garden City*) koncepciją, kurios pamatinis tikslas yra sujungti miesto ir užmiesčio gyvenimo privalumus¹⁴. Mieste sutelktas darbo vietas, socialinę ir kultūrinę infrastruktūrą turi papildyti natūralios gamtinės aplinkos teikiamas psichologinis ir fizinis komfortas. Taip kuriamas naujas urbanistinio gyvenimo modelis, kurio principai įgyvendinti ne vienoje dešimtyje didžiųjų pasaulio miestų JAV, Pietų Afrikoje, Australijoje, Japonijoje, Europos šalyse (Anglijoje, Vokietijoje, buvusioje Čekoslovakijoje, Švedijoje, Lenkijoje ir kitur).

Miesto-sodo idėjos ne tik paskatina kurti naujus, žalumoje skendinčius gyvenamuosius kvartalus, tačiau tęsia dar XIX a. pradžioje susiformavusio viešųjų parkų judėjimo intenciją atverti visuomenei miesto žaliąsias erdves. XX a. pradžioje atviras parkas jau tampa būtinybe, o „daugelis miestų iš socialinių paskatų įkuria bent vieną erdvę, turinčią gerinti dvasinę ir fizinę gyventojų sveikatą“¹⁵. Naujos žaliosios erdvės neapsiriboja viešomis pasivaikščiojimų vietomis ar maudyklėmis prie vandens telkinių – sveikatinimui užtikrinti kuriami ir žalumos apsupti sporto aikštynai¹⁶. Lietuva šiame kontekste ne išimtis – laikinojoje sostinėje Kaune įsteigiami Fiziško auklėjimo rūmai su sporto stadionu, o parkai, sporto aikštynai bei aktyvaus laisvalaikio erdvės kuriamos kone visuose vadinamuosiuose pirmos eilės¹⁷ miestuose: Šiauliuose, Panevėžyje, Telšiuose, Alytuje, Marijampolėje, Tauragėje ir kitur.

Kintantis požiūris į gamtos vaidmenį mieste palaipsniui įsilieja į bendrą *Modern movement* diskursą, akcentuojantį gryno oro, švaros ir higienos svarbą urbanistiniame ir architektūriniame planavime. Hufeisensiedlung Berlyne, Weissenhofsiedlung Štutgarte, Baba Prahoje ir daugelis kitų žymių modernių kvartalų įkūnija naują gamtos

Palanga, XIX a. pab., nežinomas fotografas. Petro Kaminsko rinkinys

Karininkų poilsio namai Palangoje, XX a. pr., nežinomas fotografas. Antano Burkaus rinkinys

ir modernaus būsto sintezę, kai modernus namas yra ne kas kita kaip socialinius ir biologinius poreikius tenkinanti ląstelė didesniame organizme – mieste¹⁸. XX a. pradžioje per paralelę su organiniu pasauliu akcentuojamas glaudus moderniosios architektūros ir gamtos sąlytis, kurį turi užtikrinti naujos technologijos ir formos (namų grupavimas ir orientavimas į saulę, platūs, neretai kampiniai langai, terasomis virtę plokšti stogai ir kita). Svarbu, kad 1933 m. Atėnų chartijoje visiems miestiečiams prieinamos žaliosios erdvės įteisinamos kaip pamatinė moderniosios urbanistikos sąlyga.

Taigi miesto-sodo koncepcijoje išryškinta priešara tarp užmiesčio kaip sveikos aplinkos ir purvino, elementarių higienos normų nepaisančio miesto ne tik paskatina transformuoti miestus, bet ir permąstyti kurortų vaidmenį. Įsitikinus gamtinės aplinkos svarba rekreacijai¹⁹, miesto-sodo apgyvendinimo modelis pradedamas taikyti užmiesčio teritorijose, balneologinėse, kalnų ir pajūrio vietovėse, kur nuosavose ar nuomotose vilose vasaroja perpildytų miestų gyventojai²⁰. Aktyviai steigiant kurortus, siekiama efektyviau nei mieste užtikrinti žmogaus ir gamtinės aplinkos sąveiką. Šiame procese svarbūs tampa ne tik higienos, tačiau ir masėms skirtų laisvalaikio leidimo būdų organizavimo klausimai. 1919 m. Tarptautinės darbo organizacijos (pranc. *Organization Internationale du Travail*) ratifikuota konvencija dėl 48 valandų darbo savaitės žymi svarbų urbanistinio gyvenimo pokytį. Darbininko laisvalaikio įteisinimas pamažu tampa „moraline valstybės pareiga“²¹.

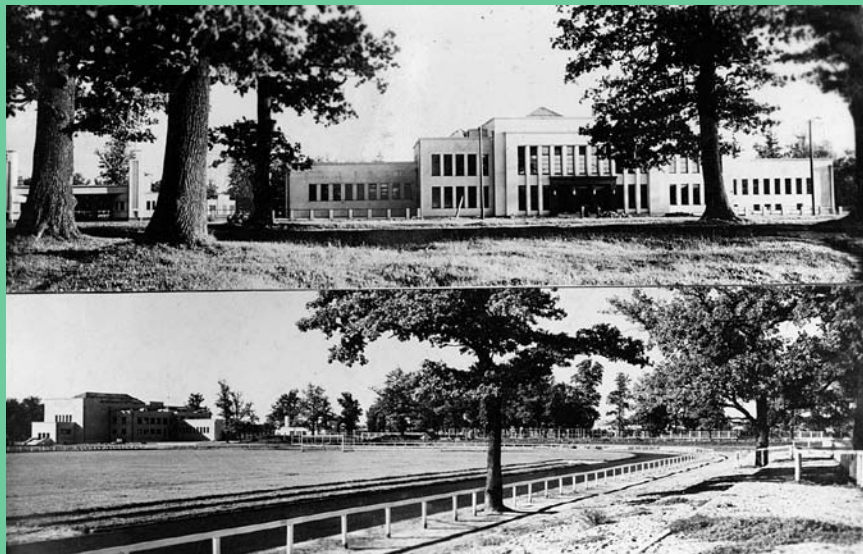
Miesto ir gamtos sąveikos klausimas pasidarė svarbus ir ieškant lietuviško modernaus miestietiško gyvenimo modelio. Miesto planuotojų dėmesys gamtai, ypač viešiesiems parkams, sietinas su XIX a. antros pusės miestų raidos reguliavimo pokyčiais Rusijos imperijoje. Bendrieji XIX a. miestieškos gyvensenos ypatumai paskatino 1870 m. Miestų reformą ir 1870 bei 1892 m. Miestų nuostatus²². Viešieji parkai nepateko į šios reformos dėmesio centrą, tačiau, pagal 1892 m. nuostatus, želdynai pripažinti kaip vienas miesto gerovės elementų²³. Taigi idėja apie gamtinį miesto karkasą kaip svarbų urbanistinio planavimo komponentą, padedantį užtikrinti patenkinamą sanitarinę miesto būklę, Lietuvą pasiekia per Rusijos imperiją.

Tačiau sąsajos su Rusijos imperija neapsiriboja vien idėjinio lygmeniu ar vienu kitu miesto planu, kuriame išskiriamas miesto parkas ar žaliosios miesto teritorijos. Nepriklausomybę paskelbusi Lietuvoje miestų raidą iš esmės apsprendė 1868 m. rusiškasis Statybos įstatymas – keiksnojamas ir nuolat keičiamas tobulinant atskirus straipsnius, tačiau išlikęs pamatiniu miestų statybos ir planavimo dokumentu iki pat 1940-ųjų²⁴. Naujos Lietuvos miestų planavimo tendencijos kelią sparčiau skynėsi savivaldybių lygmeniu, per privalomuosius savivaldybių įsakymus²⁵ (beje, vienas rusiškųjų Miestų nuostatų principų skelbė, kad, mažinant centrinės valdžios įtaką miesto reikalams, „miesto ūkio ir gerovės“ klausimai pavedami savivaldai²⁶) ir atskiras sritis reguliavusiais dokumentais. Vienas tokių – 1932 m. Lietuvos kurortų įstatymas²⁷. Taigi nors monografija chronologiškai apsiriboja 1918–1940 m., miesto ir gamtinės aplinkos sąveikos paieškos siekiant pagerinti miestų higieninę būklę, o vėliau ir socialinį klimatą, yra ilgo modernizacijos proceso, kurio ištakų reikia ieškoti dar XIX a., pasekmė.

Siekis užtikrinti pakankamai daug žalumos tarpukario Lietuvos miestuose dažniausiai apsiribodavo miesto parkų steigimu bei savivaldybių ir įvairių visuomeninių iniciatyvų paskatintu medelių sodinimu gatvėse, tačiau teoriniai tekstai ruošė dirvą ir gerokai platesniems miesto ir gamtos integracijos uždaviniams. Antai 1930 m. *Savivaldybėje* pateikiamas žymaus vokiečių landšafto architekto Leberechto Migge tekstas, kuriame pristatomi naujausi miesto želdinimo standartai:

Bendrieji sodnai (6 m² žmogui) privalo būti ne tingiai ir puošniai romantiški, bet gausiai ir aktyviai žali: sporto parkai, žaidimo aikštės ir maudyklės (jaunuomenės parkai). Viešai naudojami sodnai neturi būti atsitiktini žemės lopiniai, bet „tikri sodnai“, tikri pavienių sodybų pirmtakai. Naujakuriai privalo turėti produkuojančius sodnadaržius (80 m² žmogui) su visais patobulinimais.²⁸

Pasaulines tendencijas atliepia ir 1933 m. Vlodo Švipo leidinys *Miesto gyvenamieji namai*, kuriame įvardijamas lūkestis gyvenamąjį namą

Fiziško auklėjimo rūmai ir stadionas Kaune, 1938, nežinomas fotografas.
LCVA, Fotodokumentų skyrius, A201-P022

Lauko teniso aikštelė Tauragėje, 1930, nežinomas fotografas. VDKM, GEK 26675/7

Birštonas, XX a. pr., nežinomas fotografas. Birštono muziejus

Kemeriai, Tukuma gatvė, atvirukas, XIX a. pab. *Jūrmala. Nature and Cultural Heritage*, Rīga: Neptuns, 2004

Poilsiautojai Aukštojoje Panemunėje, XX a. pr., nežinomas fotografas. Jono Palio rinkinys

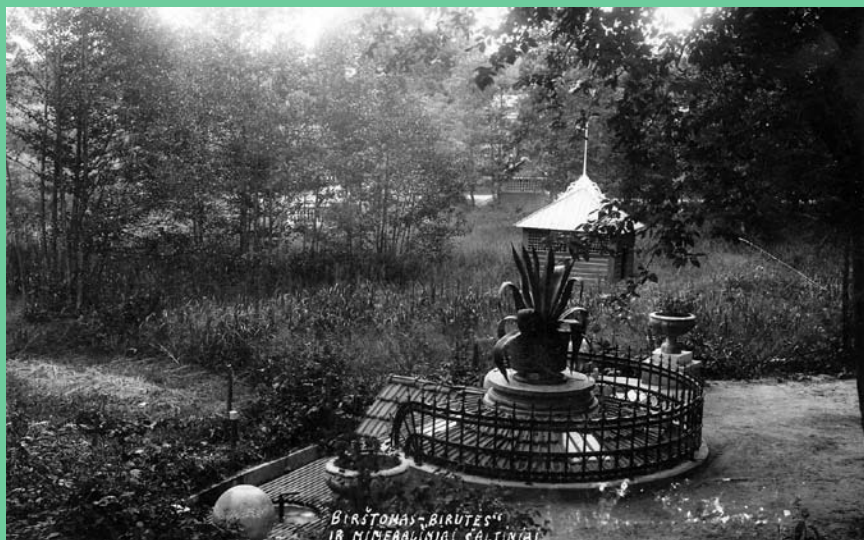
Druskininkų mineralių vandenų šaltinis „Nasza“, 1926, nežinomas fotografas. LNA, 1-C-216

Pastatas, kuriame buvo išpilstomas Druskininkų mineralinis vanduo, XX a. pr., nežinomas fotografas. LNA, 1-C-223

Druskininkų gydyklos mineralinių vandenių parke, XX a. pr., nežinomas fotografas.
Viltės Migonytės-Petruilienės rinkinys

Birštono „Birutės“ mineraliniai šaltiniai, XX a. pr., nežinomas fotografas.
Vytauto Sinkevičiaus rinkinys

SKATINIMAS KELIAUTI

RASO VLADAS MUČINSKAS

Švedų Amerikos Linijos Lietuvos skyr. vedėjas Amerikoje

Turizmo propagandai Amerikoje yra išleidžiama daug pinigų. Kiekviena valstybė ir jos žmonės kviečia turistus pas save, nes žino, kad tuo būdu išreklamuos šalies papročius, kultūrą ir kita. Tuo pat turizmas duoda ir materialės naudos. Turistas, atsilankęs į bet kurį kraštą, stengiasi viską nors įsigyti atminčiai. Grįžęs įgytusius daiktus parodo ir papasakoja įspūdžius. Trumpai iš turizmo yra moralė ir materialė kraštui nauda.

Didelė turistų dalis važinėja po įvairias šalis studijų reikalui. Be to, daromos specialės studentijos ekskursijos. Studentas vyksta asmeniškai pagilinti įgytas žinias ir sustiprinti jas savo patyrimais. Kiti, vadinami, amžini keliautojai, kurie visada keliauja ir keliauja; laikraštiniškai irgi keliauja, vyksta į įvairius kraštus studijuoti gyvenimą, pasakui per spaudą pateikia savo patyrimus arba išleidžia atskirus leidinius. Norinčių keliauti, visada yra daug. Jiems padėti išleidžiama daug propagandinės literatūros. Kiekviena šalis stengiasi turistą įtikinti, kad jis atsilankęs galės pamatyti įdomių vietų, kad kelione bus pilnai patenkintas.

Vladas Mučinskas

Amerikos lietuviai, nors ir negausiai, palyginus su kitais, vyksta lankyti Lietuvą.

Turizmas į Lietuvą

Iš Amerikos į Lietuvą turizmas daugiausiai propaguojamas vien tik pačių laivų bendrovių, kurių, vienos daugiau, antros mažiau išleidžia reklaminės apie Lietuvą literatūros, kurioje, aišku, kalbama ir apie kelionės patogumus į Lietuvą. Švedų Amerikos Linija, palaikanti nuolatinį susiekimą tarp New Yorko ir Klaipėdos (per Gothenburgą, Švediją), kiekvienais metais išleidžia atitinkamos literatūros apie turizmą į Lietuvą, nurodo vasaros sezono pramogų įvykius bei įdomias vietas turistams Lietuvoje, kartu ir kelionės patogumą vykstantiems iš Amerikos į Lietuvą, per Švediją. Keliaujant Švedų Amerikos Linijos laivais į Lietuvą, kelionė prasideda ir baigiasi Švedų Amerikos Linijos laivais iki Klaipėdos. Keleiviai, atvykę į Gothenburgą, persėda į traukinį ir važiuoja apie šešias valandas laiko per gražiąją ir Lietuvai draugiąją Švediją į Kalmarą arba į Švedijos sostinę, Stockholmą, šiaurės Venecija vadinamą, o iš ten modernišku laivu S. S. "MARIEHOLM" į Klaipėdą, tokiu būdu kelionė prasideda ir baigiasi pačios ŠAL laivais.

Pamatykime gražiąją Lietuvą

Vasarai atėjus mes visi planuojam, kur praleisti atostogas; vieni vykstame vienur, antri kitur čia Amerikoje, o dar kiti — vyksta į Europą. Kodėl nevykti atostogų į Lietuvą? Savo tėvų šalį būtinai nors kartą gyvenime, turėtų aplankyti tie užsienio lietuviai, kurie yra svetur gimę. Kiekvienais metais jau pastebima, tarpe keleivių į Lietuvą, daugiau Amerikoje gimusio jaunimo, yra labai sveikintinas reiškinys. Jie vyksta susipažinti su tėvų gimtine, persitikrinti ir savo akimis pamatyti, ar Lietuva iš tikrųjų yra tokia kokią jiems perstato jų tėvai, persitikrina savo akimis kokią pažangą Lietuva padarė atgavusi nepriklausomybę. Daugumas grįžusių pasakoja, kad atsilankymu yra pilnai patenkinti ir pradeda rūpintis, kada vėl galės aplankyti Lietuvą, pataria kiekvienam lietuviui, ypatingai Amerikoje gimusiam ją aplankyti.

Vladas Mučinskas, „Skatinimas keliauti“, *Turizmo žinios*, 1938, nr. 4, p. 2

kultūringoje valstybėje „taip suderinti, kad susidarytų vienas harmoningas dalykas“²⁹.

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Lietuvą pasiekė ir moderniosios laisvalaikio kultūros atgarsiai. Amžių sandūroje Rusijos imperijos miestuose puoselėti aukštesniojo luomo poilsavimo įpročiai skatino organizuoti gyventojų rekreacines išvykas į Piatigorską, Kemerius, Starają Rusą (Naugarduko gub.), Buską (Kelcų gub.), Cechocineką (Varšuvos gub.) ir kitur³⁰. Vis dėlto patrauklesni buvo tokie kurortai kaip Užkaukazė, Krymas, Pavolgis, Uralas, Suomija. Cariniu laikotarpiu dauguma kitų balneologinių vietovių (kurių 1912 m. visoje teritorijoje priskaičiuota 72) pasižymėjo antisanitarinėmis sąlygomis³¹. Kurortų lankytojus traukė ne tik poilsio nuotaiką kurianti aplinka, bet ir architektūrinė įvairovė. Istorizmo, šveicariško, vokiško ir lenkiško stilių pastatai (vilos, vasarnamiai, viešbučiai) kūrė intriguojantį tolimųjų kraštų mirazą³². Lietuvos poilsio praktikų (sveikatinimo ir pramogavimo) formavimuisi svarbų vaidmenį tuo metu vaidino Birštonas³³ ir Palanga³⁴.

Po 1905 m., sušvelnėjus administraciniam režimui imperijos pakraščiuose, poilsavimo reiškinys Lietuvoje plito kartu su pomėgiu keliauti, o šis buvo susijęs su pažinimo troškimu ir palaiptiui įsiaišdė į besiformuojantį internacionalizuotą miestišką gyvenimą, tapo populiariosios kultūros ir kolektyvinės atminties dalimi³⁵. Susidomėta kitomis tautybėmis ir jų tradicijomis³⁶. Kaip 1917 m. rašo Matas Šalčius, minėdamas ir kurortinius regionus, etnografiniu požiūriu įvairi lietuvių visuomenė yra pasklidusi po visą Kauno guberniją (su Ežerėnų (arba Zarasų) apskritimi), Suvalkų, Vilniaus, mažąsias Gardino (su Druskininkais), Kuršo (nuo Palangos iki Šventosios) gubernijas ir Prūsų Lietuvoje³⁷. Lietuvą stengtasi romantizuotai pristatyti ir užsienio keliautojams, nes šie „nelabai domėjosi Šiaurės Vakarų krašto regionu“³⁸. Kitaip tariant, tuo metu „seklus tautinis sąmoningumas“³⁹ ugdytas mezgantis tarptautiniams ryšiams – vis glaudžiau bendraujant su kitomis etnokultūrinėmis bendruomenėmis.

Kultūrinė įvairovė pasireiškė visose srityse, dar daugiau, „kosmopolitišką eklektiką galima įvardyti kaip kultūrinę XIX a. pabaigos urbanizmo dominantę bei vieną pagrindinių jo organizacinių-struktūrinių

principų⁴⁰. Kartu su įvairiomis dvasinėmis ir medžiaginėmis gėrybėmis⁴¹ plito Vakarų mados. Buvo leidžiama ir platinama daugiakalbė kelionių literatūra⁴², Vilniaus dviratininkų draugijos organizuojami sportiniai ir pažintiniai turai. Bendra visuomenės būsena, grįsta keliautojo mentalitetu, tapo puikia terpe vystytis naujoms vertybių sistemoms ir nacionalinės raiškos formoms. Pozityvistinių pažiūrų skleidėjų, kaip Jono Šliūpo, Vinco Kudirkos, Jono Biliūno ir kitų tautos atgimimo veikėjų, judėjimo tikslai augino bendrą nacionalinę kultūrą, o tokie kaip Vilhelmas Storostas (Vydūnas) puoselėjo sąmoningumą apie sveiką kūną ir švarią aplinką. Patriotiškumą bei pagarbą savo aplinkai ir gamtai skatino ir romantinė dailininkų (Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, Petro Kalpoko, Vincento Dmachauskio (Wincenty Dmochowski), Kanuto Rusecko, Aleksandro Slendzinskio (Aleksander Sleńdziński) ir kitų) ir literatų (Antano Baranauskio, Maiironio, Žemaitės, Šatrijos Raganos ir kitų) kūryba. Kultūrinės savivokos jausmą telkusi socialinė erdvė buvo vienas faktorių, paskatinusių atrasti kultūringas poilsio formas ir praturtinti kasdienybės ritualus.

Jei anksčiau kelionės Lietuvoje buvo suvokiamos tik kaip privilegijuotųjų teisė, tai XIX a. pabaigoje, įvairėjant išvykų tikslams, tapo vis sparčiau populiarėjančiu reiškiniu, *homo viator* (keliaujančio žmogaus) kasdienės kultūros dalimi⁴³:

*Tarp šėndieninio givenimo geradėjisčių viena iš smagiausių prieguli kelionėms. Iš lango vagono mes galime prisiziūrėti laukams, žaliuojantiems jėvams, tankiems miškams, nuolatai ramiems kalnams, upėms ir ežerams; pro mūsų akis perbėga viens po kito garsieji istorijoj miestai, tvirtinės, stebėtinai gražūs pietų landšaftai, Viduržemių marių mėlinas vanduo ir t. t.*⁴⁴

Neoromantinis pasaulėvaizdis, viena esminių to meto sociokultūrinių kategorijų, išugdė naują mąstymo ir elgsenos tipą, sukūrė ypatingą dvasinės kultūros modelį⁴⁵ ir sykiu suformavo vasarojimo poreikį: „Kaip pasakoja seniausi Kauno „čiabuviai“, 1933 metų sukaks 30 metų nuo kauniškių vasarojimo pradžios. Ligi 1903 metų iš Kauno beveik niekas iš vidutinių sluoksnių žmonių nevažinėjo vasarą ilsėtis. Tik nuo 1903 įeina madon vasaroti.“⁴⁶

Vila „Rūta“ Birštone, XX a. pr., nežinomas fotografas. Antano Burkauskas rinkinys

Teniso aikštelė prie kurhauzo Lampėdžiūose, XX a. 4 deš., nežinomas fotografas.
Jono Palio rinkinys

Palangos Karo invalidų sanatorija, XX a. 4 deš., nežinomas fotografas. Antano Burkaus rinkinys

Girulių kurhauzas,
1936–1937, nežinomas
fotografas. LJM, LIF 610

Kazio Griniaus sanatorija Aukštojoje Panemunėje, 1937, nežinomas fotografas.
Jono Palio rinkinys

Vila „Vita“ Kulautuvoje, XX a. pr., nežinomas fotografas. Jono Palio rinkinys

Vila „Vaidilutė“ Kulautuvoje, XX a. pirma pusė, nežinomas fotografas. Ievos Palytės rinkinys

Palangos parko muzikos estrados ir kiosko projektas, inž. Stanislovas Fedoravičius, 1936.
LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 701

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje suklestėjusį pažintinį turizmą galima sieti ir su sveikatinimosi aspektu, o pastarąjį – su XVIII a. pabaigoje prasidėjusiais lietuviško mineralinio vandens (Biržų, Birštono, Likėnų, Stakliškių ir Druskininkų) moksliniais tyrimais, paskatinusiais steigti pirmuosius kurortus su gydomąja infrastruktūra ir formuoti urbanistinį sveikatingumo sektorių⁴⁷. Nors ši rekreacijos šaka Lietuvą pasiekė dar XVI a., Didžiosios Kunigaikštystės laikais, tuo metu ji propagauta tik tarp didikų, o šie dažniau rinkdavosi užsienio balneologines vietas⁴⁸. Lietuvoje, panašiai kaip Centrinėje Europoje (Vokietijos, Austrijos-Vengrijos imperijoje, Šveicarijoje), amžių sandūroje horizontaliam-kiekybiniam matmeniui nebuvo kur plėstis. Modernioji sveikatingumo turizmo industrija dar tik vystėsi. Gydomieji kurortai („mineraliniai miesteliai“) suvokti daugiau kaip laisvalaikio vietos nei medicininės paslaugas teikiantys daugiaviečiai rekreaciniai centrai, o Europos kontekste jie dar buvo *terra incognita*. XIX a. antroje pusėje sveikatingumo infrastruktūra (gydyklos, sanatorijos, biuветės) Birštone, Druskininkuose, Stakliškėse ir Likėnuose kūrėsi aplink mineralines versmes, greta formavosi ir pramogų zonos – parkai, žaidimų aikštelės, buvo statomi kurhauzai, lauko kavinės, viešbučiai.

Nors kurortavimo ištakos ir su jomis susiję miestiško gyvenimo pokyčiai dabartinės Lietuvos teritorijoje siekia bent XIX a., monografijoje tyrinėjamas tarpukario (1918–1940) Lietuvoje formavęsis kurortų tinklas. Pagrindinis šio tyrimo tikslas – papasakoti skaitytojui apie tarpukariu klestėjusią poilsio kultūrą bei su ja susijusius socialinius, architektūrinius ir urbanistinius ženklus: kurortiniam laisvalaikiui, gydytis (reabilitacijai) ir gyventi pritaikytus ir naujai pastatytus vasarnamius, vilas, kurhauzus, sanatorijas, gydyklas, poilsio namus, vaikų vasaros kolonijas, prekybinės paskirties objektus, viešąją infrastruktūrą. Kurorto fenomenas nagrinėjamas kaip svarbus modernėjančios visuomenės ženklas ir kertinį modernizmo lūkestį – sukurti didesnei visuomenės daliai prieinamas rekreacijos vietas – atspindintis reiškinyms. Dėmesio centre atsidūrę objektai ir projektai pristato kurortų kūrimą kaip procesą, kuriame susipina privačios iniciatyvos, įvairių organizacijų ir atskirų savivaldybių bei bendri visai valstybei reikšmingi veiksniai.

Šiame kontekste poilsio kultūros sąvoka siejama su moderniu XX a. pradžioje suklestėjusiu visuomeninio gyvenimo reiškiniu, lėmusiu fizinės aplinkos vystymąsi ir specifines jos apraiškas. Kurortai apibrėžiami kaip tarpukariu susiformavusi savita urbanistinė morfologinė struktūra, jungianti fizinę ir socialinę aplinką. Toks požiūris atveria naują tyrimo pjūvį – į Lietuvos tarpukario kurortų architektūrą žvelgiama kompleksiskai, susiejant ją su bendraisiais visuomenės raidos procesais. Tarpukario architektūra idėjine prasme išaugo iš įtampos tarp modernybės ir dekoratyvumo, atskirais atvejais įgyjančio tautinio stiliaus apraiškų, todėl monografijoje siekiama praplėsti kurortų architektūros suvokimo kontekstą – užčiuopti modernių formų jungtis su lokaliais ir istorinės statybos tradicijomis, įvardyti architektūrinių sprendimų savitumus ir juos lėmusias politines, socialines ir kultūrinės priešastis, atrasti kurortinių pastatų, laisvalaikio erdvių ir gyvenimo būdo ryšį, ištirti kurortinės architektūros poveikį to meto žmogaus suformuotai erdvinės aplinkos įvairovei, atskleisti kurortų vaidmenį tarpukario Lietuvoje.

Kadangi kurortų raidai tarpukariu didelę reikšmę turėjo tuo metu šalyje galiojęs teisinis ir administracinis reguliavimas, dėmesys sutelktas į tarpukario Lietuvos teritoriją. Tyrinėjami svarbiausi Lietuvos kurortai – Palanga, Birštonas, ir mažesni kurortiniai miestai ar priemiesčiai: Likėnai (Smardonė), Alytus, Varėna, Zarasai, Kuršių nerijos gyvenvietės ir Kauno apylinkių kurortai (Aukštoji Panemunė, Kačerginė, Kulautuva, Lampėdžiai). Prie kitų Lietuvos administracinių centrų esančios ir mažesniųjų miestų rekreacinio pobūdžio teritorijos, pavyzdžiui, Andrioniškis Anykščiuose, Pivonija Ukmergėje ar kai kurios Klaipėdos krašto vietovės, tarpukariu neretai būdavo pavadinamos kurortais ar vasarvietėmis, bet neturėjo labiau išreikštų architektūrinių ar urbanistinių savitumų, susijusių su kurortine veikla. Todėl šių pavyzdžių analizė neplėtojama. Dėl tos pačios priežasties monografijoje minimi, tačiau atskirai netyrinėjami miestai, kuriuose iki galo nebuvo išvystytos kurortinės funkcijos, pavyzdžiui, Kazlų Rūda, Vieکشniai, Jurbarkas, Pasvalys ir kiti. Į tyrimą neįtrauktas ir Druskininkų kurortas, kai kurios kitos kurorto požymių turėjusios Vilniaus krašto vietovės (Paneriai, Švenčionėliai, Trakai ir kitos).

Vila „Baltoji“, XX a. pr., nežinomas fotografas. Palangos kurorto muziejus

Zarasų gimnazijos ketvirtos klasės mokiniai su auklėtoju M. Belžaku irstosi ežere, 1937, nežinomas fotografas. ZKM, GEK 7218 / ZKM, F 4552

Nemunas ties Kaunu,
XX a. 4 deš., nežinomas
fotografas.
Jono Palio rinkinys

Nemunas ties Kaunu, XX a. 4 deš., nežinomas fotografas. Jono Palio rinkinys

Iki prasidedant Antrajam pasauliniam karui šios vietovės atiteko Lietuvai, tačiau trumpas laiko tarpas bei tuometės politinės aplinkybės neleisdžia jų nagrinėti kaip integralaus tarpukario Lietuvos kurortų fenomeno. Užsienio šalių kurortų istorijos fragmentai pasitelkiami tik atliekant lyginamąją, kontekstinę Lietuvos tarpukario kurortų architektūros analizę.

Šaltinių ir literatūros apžvalga. Lietuvos tarpukario kurortai kaip kompleksinis – socialinis, kultūrinis ir architektūros – reiškinyš šalies menotyros lauke didesnio dėmesio iki šiol nesusilaukė. Ši tema Lietuvos architektūros istorikų, kraštotyrininkų paliečiama labai fragmentiškai. Daugiausia istoriniu ir (ar) stilistiniu požiūriu aprašomas vienas ar keli, neretai geriausiai žinomi kurortų objektai pavieniuose Mortos Baužienės⁴⁹, Arnaldo Gabrėno⁵⁰, Kęstučio Demerecko⁵¹ ir kitų⁵² straipsniuose, Daivos Nevardauskienės⁵³, Margaritos Matulytės, Sauliaus Striuogaičio⁵⁴ ir Giedriaus Bernatavičiaus⁵⁵ sudarytuose mokslo populiarinimo leidiniuose bei trumpuose Jurgio Bučo⁵⁶, Majos Ptašek⁵⁷, Zitos Genienės⁵⁸ ir kitų autorių tekstuose, Lietuvos architektūros istorijos III tome⁵⁹, disertacijų dalyse⁶⁰.

Pagrindine tyrimo medžiaga tapo pirminiai šaltiniai: Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA) ir LCVA fotodokumentų skyrius, Lietuvos valstybės istorijos archyvo (LVIA), Kauno apskrities archyvo (KAA) informacija (kurortų atstatymo bylos, planai), Kauno technologijos universiteto Architektūros ir statybos instituto (KTU ASI) architektūros tyrimų fotodokumentacija. Taip pat kolekcininkų Antano Burkaus, Petro Kaminsko, Vytauto Sinkevičiaus, Jono Palio istorinių atvirukų rinkiniai, Kauno miesto muziejuje saugomi fotografo Kazimiero Dudėno archyvai, Palangos kurorto, Birštono, Zarasų, Biržų ir kitų miestų muziejų lobynai bei kolegų istorikų Raimondos Rickevičienės, Arvydo Pakštalių, šviesaus atminimo Kulautuvos kraštotyrininko Algirdo Marazo ir kitų atradimai. Tarpukario publikuoti šaltiniai, kuriuose minima kurortinė aplinka Lietuvoje ir nuo jos neatsiejamos bendrosios tuometės pilietinės visuomenės aktualijos, papildė archyvinius ir ikonografinius duomenis ir daugeliu atvejų įkontekstino pateiktus istorinius faktus. Kitaip tariant, monografijoje naudotų leidinių kaip *Lietuvos pajūrys*⁶¹, *Lietuvos kurortai*⁶²,

*Alytus*⁶³, *Kelionės po Lietuvą*⁶⁴ ir kitų bei periodinės spaudos (*Lietuvos aidas*, *Lietuvos žinios*, *XX amžius*, *Vyriausybės žinios*, *Darbas*, *Naujas žodis*, *Diena*, *Savivaldybė*, *Naujoji Romuva*, *Medicina*, *Atspindžiai*, *Viltis*, *Sveikata ir darbas*, *Fiziškas auklėjimas*, *Birštonas*, *Palanga* ir kitų) publikacijose pateikiama informacija interpretuota labiau kaip sociokultūrinis reiškinys bei visuomenės nuotaikas atskleidžiantis šaltinis, bet ne objektyvus faktų rinkinių žemėlapis.

Skyriuje, pavadintame „Pirma stotelė. Lietuvos kurortų (at)gimimas“, kalbama apie Lietuvos kurortų tarpukariu atkūrimo priežastis ir aplinkybes iš teisinės ir administracinės perspektyvos. Idėjų apie sistemingą karo paliestos Lietuvos atstatymą radosi dar Pirmojo pasaulinio (Didžiojo) karo pradžioje, o pirmąją Lietuvos valstybės institucija, ne visai sėkmingai rengusia atstatymo planus, 1919 m. tapo Technikos statymo departamentas. Tačiau didesni sisteminiai pokyčiai juntami nuo 1921 m., šiuos klausimus patikėjus spręsti naujai įsteigtam Lietuvos atstatymo komisariatui prie Vidaus reikalų ministerijos. O spręsti buvo ką, nes Pirmojo pasaulinio karo padariniai buvo ne tik sugriauti pastatai (57 tūkst., apie 7 proc. Lietuvos trobesių), bet ir vėlesni įvykiai (plėšikavimai, deginimai ir turto rekvizavimas)⁶⁵. Ne išimtis ir kurortų statusą prieš Pirmąjį pasaulinį karą turėjusios ar vėliau jais pripažintos teritorijos, todėl šiame skyriuje taip pat siekiama istoriškai apibūdinti pagrindines socialines priežastis, paskatinusias išgryninti rekreacines kryptis didžiuosiuose Lietuvos tarpukario kurortuose ir išryškinusias kurortiškumo apraiškas mažesniuose šalies miestuose ir priemiesčiuose. Pirmoje dalyje analizuojami ir kurortų erdvinės bei rekreacinių veiklų plėtros procesai po 1932 m., institucionalizavus laisvalaikį kaip reiškinį. Šiame kontekste aptariami tik tie kurortai, kuriuose modernizacijos eiga buvo ryškiausia.

Pasaulinėje teorinėje praktikoje į kurortus žvelgiama kaip į atskirą modernaus gyvenimo reiškinį, todėl toliau monografijoje praplečiama kurorto kaip modernaus reiškinio sąvoka. Remiantis tokių autorių kaip Bryano F. Tolles⁶⁶, Fredo Gray⁶⁷, Allano Brodie⁶⁸, Cindy S. Aron⁶⁹, Orvaro Löfgreno⁷⁰, Małgorzatos Omilanowskos⁷¹, Diane P. Koenker⁷², Antonio De Rossi⁷³, Martino Meade⁷⁴, Williama Addisono⁷⁵ ir daugelio kitų tyrėjų darbais, konstruojama istorinė lyginamoji kultūrologinė

pramogavimo ir sveikatinimo vietų analizė. Į šio tyrimo akiratį pateko ir neįgyvendinti (vilų, gyvenamųjų namų), iki šių dienų neišlikę ar neidentifikuoti projektai, reprezentuojantys konkretaus kurortinio regiono vystymąsi, poilsio industrijos plėtrą ir bendrąsias kurortinės architektūros tendencijas bei vizijas. Monografijoje paliečiami ir kiti išvardytų autorių metodologinėms pozicijoms būdingi tyrimų orientyrai: gamtiniai ištekliai, politiniai ir socialiniai reiškiniai, pastatų ir statinių funkcijų, stilių bruožų, konstrukcinių ypatumų ištakos bei jų evoliucija santykyje su pažangos, žemės nuosavybės teisių kismo ir kitais procesais. Taip pat gilinamasi, kaip pramogų vietos ir vasaravimo ritualai atspindi to meto visuomenės vertybes, poreikius, socialinių klasių padėtį, tautinį identitetą, kaip buvo kuriamas kurortų įvaizdis ir suvokiama poilsio kokybė.

Skyriuje „Antra stotelė. Kurortas – pramogų erdvė“ tarpukario kurortų laisvalaikio erdvės ir infrastruktūra jose aptariama kaip modernaus, miestiško gyvenimo atspindys, su jam artimomis pramoginėmis formomis. Čia identifikuojama ir nagrinėjama skirtinga architektūra, praturtinanti kurorto lankytojų laisvalaikį. Objektų atrankos ir reikšmingumo kurortinei erdvei simboliniais vertinimo kriterijais tapo Ray Oldenburgo⁷⁶ mintis, jog vadinamosios trečiosios erdvės architektūra jungia socialines grupes, padeda sugrupuoti teritorijas pagal reikšmes ir kelia bendrą psichologinės ir fizinės aplinkos kokybę, skatina vystyti socialinę komunikaciją ir kurti pasilinksminimo formas. Oldenburgo principai Lietuvos tarpukario kurortuose ypač dominuoja tokiose vietose kaip kurhauzai, kino teatrai ar plažai. Tyrinėjant šiuos objektus paaiškėja, kad trečiosios erdvės architektūroje svarbiausias vaidmuo ne visada tenka infrastruktūrai, bet ir gamtinėms aplinkybėms bei socialinės elgsenos modeliams. Šioje dalyje taip pat tyrinėjama vilų architektūros dekoratyvių formų kaita ir įvairovė, siejant ją su tarpukario kurortuose audžiamu poilsio kultūros naratyvu. Monografijoje vilos sąvoka vartojama sinonimiškai vasarinėms ir vasarnamiams, atsižvelgiant į originalias projektų antraštes.

Skyriuje pavadinimu „Trečia stotelė. Sanatorijos ir gydyklos kaip socialinis projektas“ plačiau pristatoma tarpukario kurortuose aktyviai veikusių visuomeninių organizacijų (Raudonojo Kryžiaus

draugijos, Draugijos kovai su tuberkulioze, Kauno miesto ligonių kamos ir kitų) ir privačių iniciatyvų (Jurgio Venckūno, Vandos Mingailaitės-Tumėnienės ir kitų) veikla. Pastaroji kurortų aplinkoje labiausiai siejosi su gydymo sistemos organizavimu ir tam skirtų pastatų (sanatorijų ir gydyklų) steigimu.

„Ketvirta stotelė – beveik namie. Privataus gyvenimo architektūra kurortuose“ skirta tarpukario kurortų gyvenamajai architektūrai – mažiausiai susijusiai su rekreaciniais tikslais, tačiau ne mažiau svarbiai to meto aplinkos kontekste. Remiantis tarpukario publikuotais šaltiniais nubrėžiamas modernizmo idėjų sklaidos teoriniame tarpukario architektūros diskurse kontekstas. Jame akcentuojamos dvi architekto Švipo studijos apie gyvenamųjų namų statybą mieste⁷⁷ ir kaime⁷⁸. Atsižvelgiant į tai, kad kurortų architektūra žymi atskirą ir gana siaurą funkcinį tipą, nes koncentruojasi „vietovėse, pagal geografinę kategoriją, esančiose tarp miesto ir kaimo“⁷⁹, pasitelkus atskirų šalies regionų kurortų gyvenamųjų namų pavyzdžius, siekiama apibūdinti jų planavimo ir vizualinės raiškos ypatumus. Ne visi šioje dalyje pateikiami atvejai yra identifikuoti kaip „įgyvendinti projektai“ ar „išlikę pastatai“. Tokie pavyzdžiai, kaip ir lauko tyrimų metu atpažinti realūs miestovaizdžio akcentai, padėjo atskleisti vyravusias požiūrio kryptis ir moderniosios minties raidą tarpukario kurortuose ir visoje šalyje.

Palangos pliaže, XX a. pirmą pusę, nežinomas fotografas. Palangos kurorto muziejus

Dešimtis maudymosi taisyklių

Vienoje vokiškoje knygoje, pavadintoji „Praktiškoji Teta“, idėtos šios vasarą maudyti taisyklės:

- 1 Nesimaudyk, jei nevisai gerai jautiesi.
- 2 Neik į vandenį; jei širdis smarkiai plaka ir dažnai kvėpuoji.
- 3 Nesimaudyk nevalgęs, bet nesimaudyk ir su perdaug pilnu skilviu.
- 4 Pradėk maudytis tik tada, kai vandens temperatūra bus mažiau sia 20° R.
- 5 Eik greitai į vandenį ir pa neršk.
- 6 Vandeny smarkiai judėk.
- 7 Kai tik pajusi drebulį, susitok maudytis.
- 8 Nebūk vandeny daugiau kaip 15 minučių.
- 9 Išėjęs iš vandens smarkiai judėk.

10 Niekados vienas nesimaudyk atskiruose ir nežinamuose vandenyse.

Kiek kauniečių šiemet maudosi

Kauno miesto gyventojai maudymosi vietu iš viso šiemet turi vienuolika: aštuonias Nemune ir tris Neryje. Tiek Kauno Miesto savivaldybės socialės apsaugos skyrius yra įrengęs ir skstantiems gelbėjimo stočių. Šių stočių mėnesiniu Kauno miesto savivaldybei pranešimų, apitikiu apskaišavimų šiais metais Kauno pliažus aplankė 29.498 žmones, iš kurių keturi nuskendo (trys vyrai ir viena moteris) ir 19 skstantių išgelbėta. Visi nuskendusieji maudėsi uždraustose maudytis vietose. Praeitais metais per tą patį laiką panašiomis žiniomis Kauno pliažus buvo aplankę 14.140.

Viltė Migonytė-Petrulienė

***Weekendų* miestai ir priemiesčiai.
Kaip buvo kuriami modernūs kurortai
tarpukario (1918–1940) Lietuvoje**

Išleido
leidykla LAPAS

Tiražas
800 egz.

Kurortai – *weekendų* miestai ir priemiesčiai – tapo kitokio gyvenimo pažadu tarpukario Lietuvoje. Savita architektūra ir urbanistika, pramogos ir ritualai formavo poilsio kultūrą, liudijo svarbius modernios valstybės kūrimo procesus.

Ši monografija leidžia naujai pažvelgti į visiems gerai pažįstamas poilsio kryptis, kurių potencialą bandyta išskleisti tarpukariu: nuo Birštono iki Palangos. Sykiu pažinti tuos kurortus, kurie XX a. istorijos verpetuose taip ir liko pumpuro stadijoje.

Tarpukario kurortų paveikslas prieš skaitytojų akis skleidžiasi per istorinį ir architektūrinį pasakojimą, to meto spaudos citatas bei archyvinės nuotraukas. Ir užduoda klausimą: kiek tarpukario poilsiaavimo tradicijos gyvos šiandien?

Pabundu, iššluoju grindis, nuvalau dulkes, nueinu į „Gorkį“, kasininkė susuka pirkinius į rudą popierių, meistriškai užlankstydama kampelius, pora skaitliukų ir monetų dūžių, dar porcija plombyro, nepamiršti namo papietauti, su draugais prie ežero, į šokių estradoj, grįžti būtinai iki dvylikos. Visada lengvas vakaro rūkas, salstelėjęs pušų ir treštančios medienos kvapas, gelsvų žibintų gatvės. Toks, visada asmenišką, mano Druskininkų kurortas su „viskas įskaičiuota“, auginęs artumą šeimai, architektūrai ir norui ją tyrinėti. Linkiu keliaujant skaityti ir skaitant keliauti, nesvarbu, toli ar arti, bet su nuotykiiais ir atradimais – dabar ar prieš šimtą metų.

— knygos autorė, architektūros istorikė dr. Viltė Migonytė-Petruilienė

ISBN 978-609-8198-46-1

